

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

GÜLƏR SƏYYAF QIZI HƏSƏNOVA

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN-AMERİKA ƏDƏBİ
ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA BƏDİİ
TƏRCÜMƏNİN ROLU
(1991-2005-CI İLLƏR)

5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ABŞ ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI-2015

Dissertasiya AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Vaqif Minad oğlu Arzumanlı**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Aynur Zakir qızı Sabitova**
filologiya üzrə elmlər doktoru

Rasim Nəbi oğlu Qurbanov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Aparıcı təşkilat: Bakı Dövlət Universiteti,
Dünya Ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə “ 09_ ”_06__ 2015-ci il saat ____-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda fəaliyyət göstərən D 01.131. Dissertasiya şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1143, Bakı, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, Azərbaycan MEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron Akt zalı (IV mərtəbə).

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “ _____ ” _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi
katibi filologiya üzrə elmlər
doktoru, professor :

İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dünyada gedən qloballaşma prosesi ictimai həyatın bütün sahələrinə, o cümlədən mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənətə də təsirsiz qalmır. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa edəndən sonra beynəlxalq siyasi və iqtisadi münasibətlərdə olduğu kimi, mədəni, o cümlədən ədəbi və elmi əlaqələrində də həm Şərqi qapısı, həm də Qərbə açılan pəncərə olmaqla, özünün əlverişli geopolitik mövqeyindən səmərəli şəkildə yararlanaraq dünyaya inteqrasiya yolunu seçmişdir.

Əsrlər boyu Qərb dünyası üzünü Şərqə, xüsusilə də, müsəlman xalqlarının yaşadıkları, İslam mədəniyyətinin kök atıb yayıldığı ərazilərə, ölkələrə və bölgələrə tutmuşdur. Şərqi, İslamı öyrənmək, təhlil etmək, araşdırmaq, qiymətləndirmək, onun maddi və mənəvi nemətlərindən, müdrikliyindən, ədəbiyyat və incəsənətindən yararlanmaqla istifadə edən avropalı, amerikalı və digər dünya tədqiqatçıları, əslində, şərqşünaslığın, islamşünaslığın, türkologiyanın təşəkkülü və inkişafında mühüm rol oynamışlar.

Hələ qədim zamanlardan, orta əsrlərdən üzü bəri Yaxın və Orta Şərq ölkələrinə gələn Qərb səyyahları, diplomatlar, alimlər və sənətkarlar şahidi və iştirakçısı olduqları hadisələr barədə öz həmvətənlərinə yazılı və şifahi məlumatlar verir, həmin mövzularda müxtəlif janrlı əsərlər qələmə alır, ərəb, fars, türk və s. şərq dillərindən tərcümələr edirdilər. Müsəlman dünyasının müqəddəs kitabı olan “Qurani-Kərim”, eləcə də “Min bir gecə”, “Kəlilə və Dimnə”, “Qabusnamə”, “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi məşhur Şərq epopeyaları, həmçinin, Ömər Xəyyam, Sədi, Nizami, Rumi, Cami, Hafiz, Nəsimi, Nəvai, Füzuli kimi sənətkarların yaradıcılığı, onların mənəvi aləmi və fikir dünyası daim Qərb müəlliflərinin marağına səbəb olmuşdur. Bu maraq Şərqlə tanışlıqla yanaşı ayrı-ayrı əsərlərin tərcüməsi və tədqiqinə də geniş imkanlar açmış, bütövlükdə Şərqi öyrənilməsinə yardımçı olmuşdur.

Əsası hələ XIX əsrin birinci yarısında qoyulan, sonralar müəyyən inkişaf yolu keçən və yalnız XX yüzillikdə yüksək inkişaf xəttinə çatan Azərbaycan – ABŞ münasibətləri də Şərq-Qərb əlaqələrinin möhkəmlənməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Daha

yüksək mərhələdə bu günə qədər genişlənən həmin ikitərəfli əlaqə və münasibətlər, hər şeydən əvvəl, qarşılıqlı şəkildə ədəbi əsərlərin Azərbaycan və ingilis dillərinə tərcüməsi və nəşri, hər iki tərəfdən yazıçı, dramaturq və şairlərin yaradıcılığının təhlili və tədqiqi, oxucu kütləsinə, ədəbiyyatsevərlərə və geniş ictimaiyyətə təqdimi, mətbuat orqanlarında, ayrıca məcmuə və almanaxlarda, habelə monoqrafik əsərlərdə Azərbaycan və Amerika ədəbiyyatları haqqında aparılan geniş araşdırmalar bunu deməyə əsas verir.

Ümummilli liderimiz, bugünkü müstəqil Azərbaycanın memarı Heydər Əliyevin söylədiyi kimi, “Azərbaycan yalnız son illərdə deyil, tarixin son iki əsri ərzində ardıcıl olaraq Avropaya, Qərb mədəniyyətinə, ümumbəşəri dəyərlərə can atmışdır”¹.

Bu baxımdan Azərbaycan – Amerika ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsi, bu əlaqələrin ədəbiyyatımızın inkişafına təsiri məsələlərinin araşdırılması olduqca aktualdır.

Tədqiqat tarixi. Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələri barədə ölkəmizdə müəyyən elmi tədqiqatlar aparılmış, bu əlaqələrin tarixi, inkişaf yolları, qarşılıqlı təsiri öyrənilmişdir. Tədqiqatçı alim Zeydulla Ağayev 1996-cı ildə “Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələri” adlı doktorluq dissertasiyasında bu əlaqələri tədqiq etmişdir². O yazır: “İki xalqın ədəbiyyatlarının qarşılıqlı mənəvi bəhrələnməsi, mənəvi yaxınlaşması deyil, üstəlik, hər iki xalqın müasir dünyamızın qazandığı mənəvi zənginlik zirvəsinə tərəf birlikdə addımlamasıdır.

Tarixi inkişaf elə gətirmişdir ki, artıq XX əsrin əvvəllərindən ABŞ dünyanın ən qüdrətli dövlətləri sırasına çıxmışdır. Ədəbi əlaqələrimizin ciddi elmi özül üzərinə qoyulacağı dövrdə milli ədəbiyyatımızın ABŞ-da tanınması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmin əlaqələrin qurulmasını daha etibarlı səviyyədə həll etmək üçün, bu istiqamətdə ədəbi əlaqələrin tarixi və təcrübəsi hərtərəfli tədqiq və təhlil olunmalı, faydalı nəticələrə gətirmiş proseslərin təbiəti tapılmalıdır”³.

¹ Heydər Əliyev və mədəniyyət. Üç cild. II cild, 1997-1998, Bakı, Nurlar NPM, 2008, s.238

² Ağayev Z. Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələri (Doktorluq diss.). - Bakı, AMEA, Nizami ad. Ədəbiyyat İnstitutu, 1997, 377s.

³ Ağayev Z. Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələri (Doktorluq diss.). - Bakı, AMEA, Nizami ad. Ədəbiyyat İnstitutu, 1997, s.3

Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələrinə dair digər tədqiqat əsərləri də yazılmışdır¹. Lakin illər keçdikcə bu əlaqələr daha da genişlənir, hər iki xalqın ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələri o biri xalqın dilinə tərcümə olunur. Bir sözlə, bu qarşılıqlı əlaqələr ədəbiyyatların daha da zənginləşməsinə xidmət edir. Ona görə də yeni tədqiqat əsərlərinin yazılmasına, yeni elmi axtarışlar aparılmasına ehtiyac yaranır.

Bütövlükdə Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələri bu və ya digər dərəcədə öyrənilmiş, bu sahədə sanballı tədqiqatlar yazılmış olsa da, çağdaş Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələrinin inkişafında bədii tərcümənin rolu lazımi səviyyədə araşdırılmamışdır.

Məlum olduğu kimi, bədii tərcümə xalqlar arasında ədəbi körpü rolunu oynayır, ədəbiyyatların qarşılıqlı zənginləşməsində mühüm vasitəyə çevrilir. Bu baxımdan Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələrinin inkişafında

¹Arzumanlı İ. Nizami yaradıcılığı ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda: Filologiya elm. namizədi. dis., Bakı, 1984, 154 s.; Arzumanlı V. Nizami Gəncəvinin dünya şöhrəti. Bakı: 1997, 181 s.; Atayeva Ş. M.F.Axundzadə ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda: Filologiya elm. namizədi. dis. avtoreferat. Bakı, 2005, 18 s.; Əliyeva L. "Kitabi-Dədə Qorqud" Amerika aliminin tədqiqatında // Elmi araşdırmalar, "Nurlan", 2000, №3-4, 10-13 s.; Əfəndiyev Əmin. Azərbaycan-Amerika görüntüləri. -"Ədəbiyyat qəzeti", 13 oktyabr 2006-ci il, № 41; 3 noyabr 2006-ci il, № 44. Hüseynov X.M. Nizaminin ingilis dilində öyrənilməsi və nəşri tarixi. Azərb.SSR EA-nın xəbərləri. Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, 1974,№ 36.; Hüseynov A. Con Rid Bakıda,"Bakı"qəzeti, 1962, 20 oktyabr.; Xəlilli Ş. Klassik poeziya və ədəbi əlaqələr. -Bakı, 2003. 220 s.; Xəlilli Ş. "Rövşən bəy-Koroğlunun atlanışı". "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 24 may 1988; Mustafa Sabir. Bədii tərcümədə poetik ekvivalentlər. Bakı, 2010, 287 s.; Nuriyeva Nuranə. "Koroğlu"nun Amerika səfəri və ya Amerika şairinin "Koroğlunması"si. "Folklor və Etnoqrafiya" Beynəlxalq elmi jurnalı 2005, №3, s. 51-56.; Nuriyeva Nuranə. Teodor Drayzer və Azərbaycan. Fil.e.n.alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş Dissertasiya - Bakı. Azərbaycan Dövlət Dillər İnstitutu. 1997, 155s.; Şəfəq Akifqizi. «Azərbaycan Internəşnl» jurnalı yubiley ərfəsində. Jurnalın baş redaktoru Betti xanim Bleyer ilə müsahibə. -"Azərbaycan" qəzeti, 2006, 22 noy.; Paşayev Qəzənfər. "Azərbaycan Internəşnl" və "Azərbaycan reallığı". -"Ədəbiyyat qəzeti", 2006, 4 avq.; Алиева Тамилла. Азербайджанско-американские литературные связи. (ДЖ.Ф. Купер на азербайджанском языке) Автореф. дисс. канд. филол. наук. - Баку, 1992.; Арзуманова Империл. Изучение творчества Низами в англоязычном литературоведении. Автореф. дисс. канд. филол. наук. - Баку, АН Азерб. ССР, Инс.-т литер, им. Низами, 1984, 26 с.; Гасанов И.А. Джеймс Олдридж и Восток. Дисс. канд. филол. наук. - Баку, 1996, 177 с.; Гасанова Аида. Китаби-Деде Коркуд в англоязычных источниках. Автореф. дис. ...канд. филол. наук. Баку, Эльм,1972, 27 с. ; Исмаилова Саида. Социальный и исторический колорит в творчестве Эрнста Хемингуэя. Дисс. канд. филол. наук. - Баку, 2003, 140 с.; Казимова А. Творчество Низами в Англии и США (переводы, восприятия, оценка). Дис. ... канд. филол. наук. Баку, 1989, 159 с. və s.

bədii tərcümənin rolunun öyrənilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Burada bir məqama da ayrıca diqqət yetirmək vacibdir. Məlum olduğu kimi, uzun illər boyu Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri ingilis dilinə əsasən vasitəçi dilin – rus dilinin köməyi ilə çevrilmişdir. Lakin ötən əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin birbaşa orijinaldan ingilis dilinə tərcüməsi praktikası çoxalmış, bədii tərcümənin keyfiyyəti xeyli yüksəlmişdir. Xüsusən Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa edəndən sonra – 1991-ci ildən bu sahədə böyük uğurlar qazanılmış, ədəbiyyat nümunələrimizin orijinaldan tərcüməsinə xüsusi diqqət yetirilməyə başlanmışdır.

Bütün bunlar çağdaş Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələrinin inkişafında bədii tərcümənin əhəmiyyətini artırmış, bu sahədə tədqiqatların aktuallığını yüksəltmişdir. Ona görə də biz müstəqillikdən bəri təxminən 15 illik bir dövrün – 1991-2005-ci illəri əhatə edən dövrün müəyyən tərcümə əsərlərini tədqiqata cəlb etməklə problemi araşdırmağa cəhd göstərmişik.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Müstəqillik əldə olunduqdan sonra ədəbi irsimiz birbaşa dünya mədəniyyətinə və ədəbiyyatına inteqrasiya olunmağa başlamışdır. İndi söz sənəti incilərimizin ən yaxşı nümunələri, ayrı-ayrı klassik ədəblərimizin, Azərbaycanın müasir qələm sahiblərinin dəyərli əsərləri xarici dillərə, əsasən də ingilis dilinə sərbəst tərcümə olunur, dünya ədəbiyyatı xəzinəsinin zənginləşməsində öz tarixi rolunu oynayır. Ona görə də biz ilk növbədə tərcümə tarixinə və milli tərcüməşünaslığın təşəkkülü və inkişaf yoluna xüsusi diqqət verməyi zəruri hesab etdik.

XX əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq, xüsusən son 15 ildə Azərbaycan ədəbiyyatının bir çox nümunələri 20-ci illərdə olduğu kimi üçüncü dildən – rus dilindən, əsasən Azərbaycan dilindən birbaşa ingilis dilinə tərcümə edilmişdir.

Siyasi-iqtisadi və elmi-mədəni qüdrəti baxımından dünyanın ən öncül dövləti olan ABŞ-da son vaxtlar ədəbiyyatımızın tərcüməsi, nəşri və tədqiqi sahəsində mühüm işlər görülür. XX əsrin axırını onilliyi və XXI əsrin ilk beş ilində Azərbaycanın ABŞ-la güclənən və dərinləşən əlaqə və münasibətləri kontekstində klassik və müasir ədəbiyyatımıza xüsusi maraq və diqqətin göstərildiyi fərəhləndiricidir. Belə bir maraq və diqqət həm də, onunla əlamətdardır ki, söz sənətimizin dəyərli nümunələri ingilis dili vasitəsilə daha sıx-sıx beynəlxalq müstəviyə çıxarılır və dünya ədəbi ictimaiyyətinə təqdim edilir. İndi Amerikada Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı materiallara müxtəlif mətbuat orqanlarında və kitablarda daha tez-tez rast gəlmək olar. Lakin bu əsərlərin tərcüməsi müasir tələblərə cavab

verirmi? Bu tərcümələr Azərbaycan ədəbiyyatının bəşəri mahiyyətini ingilisdilli oxucuya çatdırma bilirmi?!

Bu və ya digər zəruri suallara cavab vermək üçün biz tədqiqatın obyektini kimi ABŞ ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcüməsi, nəşri və tədqiqatını, habelə son 15 ildə ABŞ-da Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bilavasitə bağlı olan və yaxud öz mövzusu, məzmunu etibarilə bu və ya digər dərəcədə milli söz sənətimizdən bəhs edən tərcümə və araşdırmaları götürmüşük.

Tədqiqatın predmetini 1993-cü ildən başlayaraq ingilis dilində müntəzəm şəkildə rüblük-ildə dörd nömrəsi (bahar, yay, payız, qış) çap edilən “Azerbaijan International” (“Beynəlxalq Azərbaycan”) jurnalının¹ tədqirəlayiq fəaliyyəti təşkil edir. Çünki jurnalda Azərbaycan tarixinə, müasir ictimai-siyasi vəziyyətinə, iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə, milli kimliyinə dair materiallar işıq üzü görür, folklorumuzun, klassik və müasir ədəbiyyatımızın nümunələri mütəmadi çap edilir, habelə xalqımızın yetişdirdiyi söz-sənət ustalarının həyat və yaradıcılığı haqqında müfəssəl məlumatlar verilir.

Azərbaycanın klassik və müasir ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələri vaxtaşırı ABŞ-da nəşr edilir, tədqiq olunur. Bu baxımdan xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin 1998-ci ildə ABŞ-da nəşr edilmiş “Seçilmiş əsərlər”², həmçinin görkəmli yazıçı və ədəbiyyatşünas Mir Cəlal Paşayevin ingilis dilinə tərcümə edilərək ABŞ-da işıq üzü görmüş 12 hekayədən ibarət kitabı da³ tədqiqatın predmetinə daxildir.

Biz tədqiqat prosesində bu və ya digər azərbaycanlı müəlliflərin Amerika nəşrlərinə toxunmağı və müəyyən təhlillər aparmağı zəruri hesab etmişik.

Milli tərcüməşünaslığın təşəkkülü və inkişafında, həmçinin Azərbaycan-ABŞ ədəbi-mədəni əlaqələrinin öyrənilməsində Ə.Hüseynzadə, Ü.Hacıbəyli, Mirzə Cəlil, Cəfər Cabbarlı, A.Səhhət, S.Vurğun, C.Əzimov, M.Arif, M.Cəfər, B.Nəbiyev, A.Şaiq, İ.Rəhimov, M.Süleymanov, Z.Ağa-

¹ AI, Summer, 1995; AI, Autumn, 1996; AI, Autumn, 1998; AI, Spring, 1999; AI, Winter, 1999; AI, Spring, 2000; AI, Summer, 2000; AI, Summer, 2001; AI, Autumn, 2001 və s.

² Selected Works of Bakhtiyar Vahabzade: Poems, Short Stories and a Play. Edited by Hadi Sultan Qurruaie. USA, Indiana University Turkish Studies Publications, Bloomington, Indiana, 1998, 123 pp.

³ Dried-up In Meetings and Other Short Stories by Mir Jalal Pashayev. Editor-Betty Blair. Design and Production Manager-Pirouz Khanlou. Cover Art-Hafiz Pashayev. Translation from Azeri to English Hasan Javadi. Printed in USA, 1998,91 pp.

yev, Ş.Xəlilli, S.Mustafa, V.Arzumanlı, F.Vəlixanova və başqaları xüsusi rol oynamışlar. Tədqiqatda onların praktik və nəzəri fəaliyyətinin obyektiv-elmi qiymətləndirilməsinə də yer ayrılmışdır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Keçən əsrdə ABŞ ədəbiyyatının bir çox görkəmli nümayəndələrinin əsərləri ana dilimizə rus dili vasitəsilə və ya birbaşa ingilis dilindən tərcümə edilmişdir. ABŞ-ın bir sıra yazıçı və şairlərinin yaradıcılığına dair məqalələr və dissertasiyalar yazılmış, onların haqqında tədqiqatlar aparılmışdır. Həmin tədqiqatla bu və digər dərəcədə toxunmaq, ABŞ ədəbiyyatının tərcüməsi, nəşri və tədqiqi ilə bağlı görülmüş işlərə qiymət vermək zəruridir.

Eyni zamanda, son 15 il ərzində ABŞ-da ingilis dilinə tərcümə edilmiş Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin nəşri və tədqiqi sahəsində görülən işlərin araşdırılması, bu materialların nəzəri-estetik cəhətdən öyrənilməsi, tərcümə sənəti baxımından bədii adekvatlığa nəzərən təhlil və tədqiq edilməsi, ümumiləşdirilməsi, ədəbi-mədəni əlaqələr kontekstində elmi-metodoloji dərk olunması və dəyərləndirilməsi müasir ədəbiyyatşünaslığımızın həlli tələb olunan ən zəruri problemlərindən biridir.

ABŞ-da Azərbaycan ədəbiyyatından ingilis dilinə tərcümə edilib nəşr olunmuş, monoqrafik tədqiqatlar şəklində oxuculara, ictimaiyyətə çatdırılmış kitablar həm ədəbi yaradıcılıq, həm də elmi-tədqiqat etibarilə obyektiv qiymətləndirməyə möhtacdır. Tərcümədə forma və məzmunun saxlanılması, milli koloritin, habelə fərdi üslubun qorunması, sənətkarlıq, qüsurlar və təhriflər bədii adekvatlıq aspektindən qeyd etdiyimiz dövrün ədəbi və elmi kontekstində təhlil edilməlidir.

Qarşıya qoyulan məqsəddən isə aşağıdakı elmi-tədqiqat vəzifələri irəli gəlir:

- ümumiyyətlə, tərcümə ədəbiyyatının tarixi və nəzəriyyəsinə, habelə milli tərcüməşünaslığın təşəkkülü və inkişafına qısa ekskurs etmək;
- Şərqi – Qərbi ədəbi-mədəni əlaqə və münasibətlər kontekstində ümumiyyətlə - Amerika ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə və Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcümə tarixinə icmal şəklində nəzər salmaq;
- mövzu ilə əlaqədar mövcud elmi ədəbiyyatı və nəşrləri xülasə etmək;
- Azərbaycan-Amerika ədəbi-mədəni əlaqələrinin təşəkkülü və inkişafını izləmək, müraciət etdiyimiz dövrdə (1991-2005-ci illər) tərcümə olunmuş müəyyən ədəbi nümunələri dil, üslub, sənətkarlıq, eyni zamanda aktuallıq baxımından təhlil etmək, dəyərləndirmək;

- Mir Cəlal Paşayevin və Bəxtiyar Vahabzadənin kitablarının ABŞ-da ingilis dilinə nəşrinə tərcüməşünaslıq mövqeyindən nəzər salmaq;

- 1993-cü ildən bəri Amerikada nəşr olunaraq Azərbaycan həqiqətlərini, o cümlədən klassik və müasir ədəbiyyatımızı əllidən artıq ölkədə ingilis dilində yayan "Azerbaijan International" jurnalının bir sıra ədəbi materiallarına diqqəti cəlb etməklə onları təhlil edib qiymətləndirmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İşin elmi yeniliyi əsasən mövzunun qoyuluşu və əhəmiyyəti ilə şərtlənir. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq keçən yüzilliyin sonu, yeni əsrin əvvəllərində ABŞ ədəbiyyatından ana dilimizə edilmiş tərcümələr və ayrı-ayrı görkəmli Amerika ədibləri haqqında monoqrafik təhlil və araşdırmalar aparılmışdır.

Tədqiqat əsərində Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı son 15 il ərzində meydana çıxmış bəzi nəşrlər ilk dəfə milli kolorit, bədii adekvatlıq aspektində araşdırılmışdır.

Müəyyən mənbələrə, elmi və ədəbi əsərlərə ilk dəfə bu dissertasiya işində toxunulmuşdur ki, bu da tədqiqatın elmi yeniliyinə daxildir.

Tədqiqatın metodoloji əsası. Tədqiqatda tarixi-müqayisəli və dialektik metodlardan istifadə edilmişdir. Klassiklərin, habelə müasir görkəmli alim və ədiblərin fikirləri dissertasiyanın elmi-nəzəri bazasını təşkil edir. Yeri gəldikcə tərcümə nəzəriyyəsinin ayrı-ayrı müddəalarına da müraciət edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiyada əldə edilən elmi qənaət və nəticələr Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsində, müqayisəli təhlil sahəsində, tipoloji təhlillərdə və milli tərcüməşünaslıqda faydalı ola bilər ki, bu da onun nəzəri əhəmiyyətini göstərir.

Tədqiqatdan ingilis dili və ədəbiyyatı, Avropaşünaslıq, Amerikaşünaslıq ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələr, magistrantlar və doktorantlar tədris vəsaiti kimi istifadə edə bilərlər.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın mövzusu ilə bağlı olan elmi məqalələr və tezislər respublikamızın müxtəlif elmi-nəzəri məcmuələrində, habelə xarici elmi nəşrlərdə çap edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Hər fəsil öz növbəsində yarımbaşlıq olan iki paragrafa bölünmüşdür.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektinə və predmetinə, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, metodoloji əsası və aprobeiasiyası haqqında məlumat verilir.

“Azərbaycan-Amerika mədəni əlaqələr tarixində və müasir inkişafında tərcümə ədəbiyyatının yeri və əhəmiyyəti” adlanan birinci fəsilə bədii tərcümə tarixinə qısa ekskurs edilir, bədii tərcümənin rolu və əhəmiyyəti şərh olunur.

İki paragrafa bölünən birinci fəslin ilk paragrafı **“Azərbaycanda bədii tərcümə tarixi və tərcüməşünaslıq”** adlanır. Qeyd edilir ki, bədii tərcümə - bir dildə yazılmış bədii əsərin başqa bir dilə çevrilməsidir. Bədii tərcümə tərcümənin başqa növlərindən orijinal bədii yaradıcılıqla bağlılığı ilə seçilir. Çünki bədii tərcümədə söz estetik mahiyyət kəsb edir.

Tərcümənin çətinliyi orasındadır ki, müəllifə müəssər olan bir çox sərbəstlik imkanları mütərcimə müəssər deyildir. Müəllif öz əsərini istədiyi üslubla yazıb bilər, cümlələri istədiyi kimi qura bilər, hər bir ifadəni lazım bildiyi kimi dəyişər, dəyişə bilmədiyini tamamilə çıxarıb ata da bilər. Mütərcim isə bunları edə bilməz. O, iki yük altındadır, iki dilin sintaksis mənəğənəsi arasındadır. Mütərcim üçün tərcümə edilə bilməyən cümlə və ya ifadə etmək çətin olduğu nadir hallarda isə, mütərcim onların təxmini, lakin ən yaxın qarşılığını verməyə borcludur ki, bu özü də ondan böyük istedad, düşüncə və zəhmət tələb edir. Çoxəsrlik cəhanşümul ədəbiyyatı olan Azərbaycanda bədii tərcümə ilə Xaqani Şirvanidən başlamış Füzuli, Nəsimi, Bakıxanov, Axundov, Seyid Əzim, Sabir, Səhhət, Cəlil Məmməd-quluzadə, H.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, M.Hadi, A.Şaiq və onlarla başqa sənətkarlarımız məşğul olmuşdur. Sovet dövründə də tərcüməçilərin və tərcümə redaktorlarının böyük bir nəsli yaranmışdır. Bədii tərcümə tarixinə Ə.Hüseynzadə, Ü.Hacıbəyli, C.Cabbarlı, S.Vurğun, M.Müşfiq, R.Rza. S.Rüstəm, M.Rahim, M.Arif, Ə.Şərif, M.Seyidzadə, B.Musayev, Ə.Məmmədخانlı, M.İbrahimov, C.Cahanbaş, M.Rəfil, M.Rzaquluzadə, M.Hüseyn, A.Əfəndiyev, C.Məmmədov, Ə.Ağayev, C.Əzimov, B.Tahirbəyov, Ş.Qurbanov, C.Nağıyev, Ə.Cəmil, M.Süleymanov, V.Qafarov, S.Məmmədzadə və b. kimi yazıçı, jurnalist və mütəfəkkirlərin, peşəkar mütərcim və redaktorların fəaliyyəti daxildir. Azərnəşr, “Yazıçı” və başqa nəşriyyatların son əlli-altmış ildə çap etdiyi tərcümə ədəbiyyatı Azərbaycan oxucusunun ideya-estetik inkişafında mühüm rol oynamışdır. İndi bizə dünya ədəbiyyatını təkcə rus dilindən deyil, Qərb və Şərq dillərindən, yəni orijinaldan birbaşa çevirənlər də artıq

püxtələşməkdədir. Bu çox gözəl meyldir. Lakin bir şərtlə ki, xarici dili mükəmməl bilən cavan tərcüməçilərin eyni zamanda bədii tərcümə sənəti haqqında bilik və təsəvvürünün kamilliyi qayğısına da qalınsın.

Bu bölmədə görkəmli tərcümə mütəxəssislərinə istinad edilməklə tərcüməçi üçün vacib olan şərtlər sadalanır: “Birinci şərt – dili bilməkdir, həm də bir dili deyil, iki dili – orijinalın dilini və tərcümə edilən dili mükəmməl bilməkdir. Başqa sözlə, mütərcim sözün əsl mənasında dil mütəxəssisi, filoloq olmalıdır. Lakin hələ bu azdır. Mütərcim hər iki dilin yalnız ədəbi formasını deyil, danışq formasını da, dialektlərini də, hətta jarqonlarını da bilməlidir. Bundan əlavə mütərcim, həmin dillərin folkloruna ətraflı bələd olmalıdır. Bu da hələ azdır. Mütərcim hansı dildə əsər tərcümə edirsə, o dilin bütün sərvətinə sahib olmalıdır”¹.

Tərcümə üçün ikinci şərt – hər bir əsərin arxasında duran və ya əsərdə bəhs olunan varlığı - ictimai şəraiti, məişət, adət və ənənə xüsusiyyətlərini, tarixi və coğrafi adları və s. bilməyə imkan verəcək qədər ümumi məlumatın olmasıdır.

Belə məlumatı olmayan mütərcim əsərin özünü yaxşıca dərk etməyə çətin müvəffəq ola bilər².

Tərcümə ilə bağlı üçüncü şərt təcrübə toplanmasına aiddir. Tərcümə sahəsində təcrübənin rolu və əhəmiyyəti xüsusilə böyükdür³.

Daha sonra Azərbaycan dilinə tərcümə tarixinə toxunulur, Azərbaycan mütəfəkkirlərinin tərcümə haqqında fikirləri verilir. Azərbaycanda tərcümə sənətinin keçdiyi inkişaf yolu təhlil olunur, vasitəçi dilin – rus dilinin köməyi ilə edilən tərcümələrin ideya-bədii qüsurları haqqında mülahizələr söylənilir.

Tərcümə işi öz inkişafında elə bir nöqtəyə gəlib çatmışdır ki, indi bizdə də artıq bu sənətin nəzəri məsələlərini tədqiq edib sistemə salan, yəni tərcümənin ayrı-ayrı xüsusi hadisələri üzərində aparılan müşahidələrin mühüm nəticələrini elmi şəkildə ümumiləşdirən tərcüməşünaslıq filoloji bir elm sahəsi kimi formalaşmışdır. Azərbaycanda tərcüməyə dair maraqlı elmi tədqiqatlar yazılmış, müəyyən ədəbi-nəzəri standartlar təşəkkül tapmışdır.

“Amerika ədəbiyyatının Azərbaycanda tərcüməsi, nəşri və tədqiqi” adlanan ikinci paragrafda ABŞ-Azərbaycan və həmçininin

¹ Əzimov Cümşüd. Tərcümə prinsipləri. (Rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümənin nəzəri məsələlərinə dair bəzi qeydlər). Bakı, Azərənəşr, 1955, s.9

²Əzimov Cümşüd. Tərcümə prinsipləri. (Rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümənin nəzəri məsələlərinə dair bəzi qeydlər). Bakı, Azərənəşr, 1955, s.10

³ Yəni orada

Azərbaycan-ABŞ mədəni əlaqələri, ilk növbədə isə bu ədəbi əlaqələrin milli ədəbiyyatımızda və ədəbiyyatşünaslığımızda əhəmiyyəti təhlil olunur.

Akademik N.İ.Konrad göstərirdi ki, ədəbi əlaqələr ən geniş mənada bir ədəbiyyatın başqa ədəbiyyat aləminə nüfuzudur¹. Bu nüfuz etməyə şərait yaradan ən əsas imkanlardan biri, heç şübhəsiz ki, tərcümədir.

Tərcümə, o cümlədən bədii tərcümə xalqlar arasında qarşılıqlı ədəbi-mədəni əlaqələrin hərtərəfli inkişafı və formalaşması üçün ən zəruri vasitələrdən biridir. Tamamilə müxtəlif dilə, adət-ənənəyə, tarixə, mədəniyyətə malik olan xalqlar kontakta girmək, əlaqə və münasibət qurmaq, bir-birilə daha da dərinlən və hərtərəfli tanış olmaq üçün tərcüməni həmişə çox zəruri bir vasitə hesab etmişlər. Bu baxımdan dünya ədəbiyyatının nisbətən gənc qollarından olan ABŞ ədəbiyyatından həm rus dili vasitəsilə, həm də orijinaldan Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş bəzi müəlliflərin ayrı-ayrılıqda həyat və yaradıcılığına icmal şəkildə nəzər salmaq məqsədəuyğun olardı.

Bu baxımdan bir örnək kimi böyük dramaturq və tərcüməçi Cəfər Cabbarlının tərcümə sahəsindəki xidmətləri, o cümlədən Amerika ədibi H.Lonqfelloudan etdiyi tərcümə xüsusilə qeyd olunur, onun ötən əsrin 20-30-cu illərdəki tərcüməçilik fəaliyyəti barədə ətraflı söhbət açılır².

Bədii tərcümə sahəsində müxtəlif ədəbiyyatların qarşılıqlı əlaqələri və qarşılıqlı hərəkəti xüsusi olaraq nəzərə çarpır. Tərcümənin ayrı-ayrı ədəbiyyatlar arasında körpü rolu oynadığı və onun qarşılıqlı ədəbi əlaqələr sahəsində möhkəm zəmin olduğu inkaredilməz bir aksiomdur. Tərcümə olunmuş bədii nümunələr müxtəlif ədəbiyyatlar arasındakı əlaqələrin ayrı-ayrı pillələrini təşkil edir. Bütünlükdə hər bir tərcümə əsəri bir xalqın başqa xalqa təqdim olunan psixologiyasının, adət və ənənələrinin, həyat tərzinin, keçmişinin, bu gününün müxtəlif tərəflərini, daha doğrusu, əsas hüceyrələrini təşkil edir. Bunların məcmusu isə öz növbəsində hər hansı bir xalq haqqında müəyyən təsəvvür əldə etməyə imkan verir.

Tamamilə müxtəlif dilə, adət-ənənəyə, tarixə, mədəniyyətə malik olan xalqlar kontakta girmək, əlaqə və münasibət qurmaq, bir-birilə daha da dərinlən və hərtərəfli tanış olmaq üçün tərcüməni həmişə çox zəruri bir vasitə hesab etmişlər. Bu baxımdan dünya ədəbiyyatının nisbətən gənc qollarından olan ABŞ ədəbiyyatından həm rus dili vasitəsilə, həm də orijinaldan Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş müəyyən əsərlər, onların müəllifləri haqqında yığcam məlumat verilir. Amerika ədəbiyyatının

¹ Конрад Н.И. Запад и Восток. Москва: Наука, второе издание. 1972, с.10
² Rüstəmli Asif. Mütərcim Cəfər Cabbarlı. Bakı, Ozan, 2011, 136 s.

formalaşma tarixinə qısa ekskurs edilir, bu ədəbiyyatın keçdiyi müxtəlif mərhələlər, Amerika ədəbiyyatında ayrı-ayrı cərəyanlar və istiqamətlər barədə ətraflı məlumat verilir.

Xarici ədəbiyyatın ana dilimizə tərcümə edilməsi sahəsində çox gözəl və gərəkli təşəbbüsün nəticəsi kimi meydana çıxmış və ilk dəfə xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun ön sözü ilə açılan¹ “Dünya” (Orijinaldan tərcümə toplusu) üç nəşrdə işıq üzü görmüşdür. “Dünya”nın hər üç nəşrinə aid belə bir iradımızı da göstərək ki, burada xarici ölkə müəllifləri haqqında heç bir məlumat verilməmişdir. Bəlkə də çoxusunun imzasına ilk dəfə rast gələn Azərbaycan oxucusuna tərcüməçilər haqqında qısa məlumatın verilməsi nə qədər lazımlıdırsa, fikrimizcə, əsərləri orijinaldan tərcümə edilmiş xarici ölkə yazıçı və şairlərini ona tanıtmmaq bəlkə də daha artıq vacibdir.

Birinci nəşrdə tanınmış mütərcim və şair Sabir Mustafanın Kanada, ingilis ədəbiyyatından, habelə ABŞ ədəbiyyatından birbaşa ana dilimizə etdiyi tərcümələr xüsusi yer tutur. Onun Amerika xalq mahnıları silsiləsindən tərcümələri (“Sındı”, “Hər şey bahadır”, “Şənəndo”, “Mənim təşkilatım”, “Xor”, “Dağlarda ev”, “Zənci nəğməsi”, “Mən yoldayam”, “Zənci laylası”, “Mənim körpəm”, “Qar yağır”, “Çobanaldadan”, “Mənim kölgəm”, “Balaca uşaq”, “Ördək”, “Ad günündə”, “Balaca qız”, “Uşaqlara”, “Merinin quzusu”) orijinala sədaqəti və yüksək poetik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Mütərcimin qələmində Amerika xalq mahnılarının tərcümə əsəri olduğu sanki unudulur.

“Dünya”nın ilk nəşrində Zahid Xəlilin ABŞ ədəbiyyatından Henri Uordvös Lonqfellou (“Bulaq və dəniz”) və Edqar Li Masfers (“Sükut”) yaradıcılığına müraciəti də uğurlu hesab edilə bilər.

“Dünya”nın ikinci nəşrində “Yeni Amerika nəsrı”² başlığı altında orijinaldan birbaşa tərcümə olunmuş hekayələr verilmişdir. Burada ABŞ ədəbiyyatından - Şervud Anderson (“Ölüm”, Gülbəniz), Uilyam Folkner (“O gün şər qarışanda”, Tehran Vəliyev), Uilyam Saroyan (“Mənim qəlbim dağlardadır”, İsmət Rüstəmov), Con Çiher (“Təkliyin ləzzəti”, Sevil Nuriyeva) və Cerom Devid Selincer (“Banan balığının ən uğurlu günü”, Vilayət Quliyev) – nümunələr birbaşa ingilis dilindən tərcümədə çap edilmişdir.

¹ “Dünya”: Orijinaldan tərcümə toplusu. I buraxılış. Tərtib edən Sabir Rüstəmxanlı. Mütərcimə müəllifi Mirzə İbrahimov. Bakı, “Yazıçı”, 1983, 351 s.

² “Dünya”: Orijinaldan tərcümə toplusu. II buraxılış. Tərtib edən Sabir Rüstəmxanlı. Bakı, “Yazıçı”, 1986, s.5-74

ABŞ poeziyasından nümunələri isə Ağasəlim Hacıyev (Arçibald Maxliş, “Ömür yoldaşına”¹ və Henri Uordvös Lonqfellou, “Düşüncələr”²) orijinaldan ana dilimizə tərcümə etmişdir. Tərcümələri nəzərdən keçirib orijinalları ilə müqayisə edəndə mütərcimlərin öz işlərinə məsuliyyətlə yanaşdığını görürük.

“Dünya”nın üçüncü nəşrində də “Yeni Amerika nəsr”³ başlığı vardır. Kitabda Vaqif Aslanovun (Şervud Anderson, “Meşədə ölüm”), Akif Abbasovun (Ernest Heminquey, “Hindi qəsəbəsi”), Əli Şirinovun (Uilyam Folkner, “Qısqançlıq”; Erskin Kolduel, “Övlad”), Kəmaləddin Nağiyevin (E.Kolduel, “Yabanı güllər”), Səfər İsgəndərovun (Henri Sesil, “Ad”; Cey Strit, “Ağrısız metod”)ingilis dilindən tərcümə etdikləri hekayələr daxil edilmişdir. “Kosmos əsrinin nağılı” başlığı altında isə Qabil Əhmədovun (Co Kristofer, “Muzey əhvalatı”; “Satira xəzinəsindən”), Nazim Cəfərovun (O’Henri, “Dünyanı qızıqdıran əl” və Ceff Piterstin, “Şəxsi cazibəsi”) tərcümə etdiyi hekayələr vardır.

Kitabdakı ABŞ ədəbiyyatından tərcümələr əsasən qənaətbəxşdir. Burada V.Aslanov, V.Quliyev, Q.Əhmədov kimi tanınmış filoloq və təcrübəli tərcüməçilərlə yanaşı, gənclərin də imzasına rast gəlirik. Bununla belə, tərcümələrdə bəzi nöqsanlar da vardır.

Milli tərcümə sənətimizin tarixində əsasən rus dili vasitəsilə edilmiş tərcümələrdə buraxılan ixtisar, səhv və xətalər isə daha çoxdur.

Bu bölmədə həmçinin H.Lonqfellou, M. Tven, O.Henri, E.Heminquey, C.Steynbek, C.London, T.Drayzer, C.Rid, U.Uitmen, U.Folkner, F.Kuper, Ş.Anderson və digər Amerika sənətkarlarının yaradıcılığından Azərbaycan dilinə edilmiş tərcümələr barədə təhlillər aparılır, bu tərcümələrin uğurlu və naqis cəhətləri barədə elmi mülahizələr söylənilir.

“Azərbaycan ədəbiyyatının Amerikada tərcüməsi və nəşri məsələləri” adlanan ikinci fəsildə ədəbiyyatımızın Amerikada öyrənilməsi və təbliği məsələləri təqdim edilir. Bu fəsil də iki paragrafa ayrılmışdır.

«Azerbaijan International» (“AI”) jurnalında Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri” adlanan birinci paragraf Amerikada nəşr olunan «Azerbaijan International» jurnalının ədəbiyyatımızın tərcüməsi və təbliği

¹ "Dünya": Orijinaldan tərcümə toplusu. II buraxılış. Tərtib edəni Sabir Rüstəmxanlı. Bakı, “Yazıçı”, 1986, s.19-32

² "Dünya": Orijinaldan tərcümə toplusu. II buraxılış. Tərtib edəni Sabir Rüstəmxanlı. Bakı, “Yazıçı”, 1986, s.323

³ "Dünya": Orijinaldan tərcümə toplusu. III buraxılış. Tərtib edəni Natiq Səfərov. Bakı, “Yazıçı”, 1988, s.5-52

sahəsindəki xidmətlərinə həsr edilmişdir. Burada jurnalın yaranma tarixi, Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğində rolu geniş təhlil olunur.

Tədqiqatçı və tərcüməçi Qılıncxan Bayramovun “Tərcümə sənəti” adlı dərslisində oxuyuruq: “Formasız məzmun yoxdur, hər hansı bir məzmun müəyyən bir formada təzahür edir. Formaların əksəriyyəti millidir, ona görə bir sıra ədəbi janrların tərcüməsi çətindir. Avropa xalqlarının əksəriyyətində genetik və coğrafi yaxınlıq müştərək janrlardan istifadəyə gətirmiş, bu da öz növbəsində tərcümə işinə kömək etmişdir. Coğrafi və genetik uzaqlıq bu işi çətinləşdirir”¹.

Nəşrə başladığı ilk illərdə müxtəlif çətinliklərlə üzləşməsinə baxmayaraq, öz məram və məqsədindən dönməyən "Azerbaijan International" jurnalı Azərbaycan və azərbaycanlılar haqqında doğru, düzgün informasiyalar yaymaqla onu təkə neft diyarı kimi deyil, həm də qədim mədəniyyət mərkəzi kimi dünya oxucusuna çatdırmağa çalışır. Ən maraqlı cəhət odur ki, jurnal Amerikada çap olunur, onun dörd internet saytı vardır. Azer.com, Azeri.orq, Hajibəyov.com, Azqallery.orq adlanan bu saytlarda istənilən mövzuda məqaləyə rast gəlmək mümkündür.

Jurnalın səhifələrində Qobustandakı qayaüstü təsvirlərdən tutmuş, Xəzərin dərinliklərində gedən kəşfiyyat qazma işlərinə, H.Cavid, C.Məmmədquluzadə, Mir Cəlal, S.Vurğun, B.Vahabzadə kimi yazıçı və şairlərə, teatr korifeylərinə, bu günümüzün əfsanələrini yaradan elm və mədəniyyət xadimlərinə həsr olunmuş yazılar redaksiya heyətinin sözün əsl mənasında Azərbaycan sevgisindən xəbər verir.

Jurnal Azərbaycan ədəbiyyatını dünya oxucusuna çatdırmaq kimi şərəfli və məsuliyyətli bir vəzifənin öhdəsindən də ustalıqla gəlir. Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğinə geniş yer ayırması bu jurnalın ən böyük nailiyyəti hesab oluna bilər. Kitablar anası "Dədə Qorqud", əfsanə və rəvayətlər, görkəmli ədiblərin həyatından bəhs edən yazılar, bədii əsərlərdən parçalar, demək olar, jurnalın hər bir sayında özünə yer alır.

Jurnalın təsisçisi nəşir Piruz Xanlu və məsul redaktoru isə onun həyat yoldaşı Betti Bleyerdir. Bu dərgi bir də ona görə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, erməni lobbisinin Los-Ancelesdə buraxdığı "Armenian International" jurnalına qarşı qoyularaq Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə az tanındığı, informasiya blokadasında olduğu bir dövrdə belə Azərbaycan həqiqətlərini ABŞ və başqa ölkələrdə ardıcıl surətdə yayır.

Jurnalda tədqiqatçı Fərid Ələkbərovun “Şair Mikayıl Müşfiq (1908-1939)” məqaləsi və ingilis dilinə tərcümədə “Könlümün dedikləri” şeiri ilə

¹ Bayramov Q. Tərcümə sənəti, Bakı, 2008, s.124

“Həyat sevgisi” dördlüklərindən nümunələr¹ maraqla oxunur. Hər iki şeir vaxtilə Moskvada nəşr olunmuş “Azerbaijani poetry” poeziya antologiyası² kitabından götürülmüşdür.

Anarın “Mən, Sən, O və Telefon” (“Me, You, Him and the Telephone”) hekayəsini Vəfa Talışlı ingilis dilinə tərcümə etmişdir³. Tərcümə dəqiqdir. Bu tərcüməni yaradıcı-poetik tərcüməyə nümunə göstərmək mümkündür. Yazıçı öz hekayəsinin ideya-bədii məzmununa uyğun seçdiyi bir şeir parçasını epigraf kimi əsərinin əvvəlində vermişdir, onun ingilis dilinə tərcüməçisi isə öz işinin öhdəsindən uğurla gələrək həmin poetik mətni olduğu kimi ABŞ və digər ingilisdilli oxuculara çatdırma bilmişdir.

Bu paragrafda xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin Amerikada nəşr olunmuş kitabına⁴ xüsusi yer verilir, tərcümələrin keyfiyyəti barədə elmi mülahizələr söylənilir. B.Vahabzadə yaradıcılığının dərin bədii-fəlsəfi məzmununu tam adekvat şəkildə ingilisdilli oxucuya çatdırmaq çox çətinidir, çünki hər şeydən əvvəl böyük sənətkarımız sırf milli ruha malik olmaqla öz yaradıcılığında bir çox ümumbəşəri ideya və mövzuları da ehtiva edir. Bu mənada B.Vahabzadə yaradıcılığından ingilis dilinə edilmiş tərcümələrdə müəyyən nöqsanlar tapmaq olsa da, ümumən onları qənaətbəxş səviyyədə məqbul hesab etmək mümkündür, çünki bu təkcə Vahabzadə qələminin deyil, ümumiyyətlə Azərbaycan ədəbiyyatının yenidən dünya yürüşünə çıxmasından xəbər verir.

“Mir Cəlal Paşayev yaradıcılığı ABŞ-da” adlanan ikinci paragrafda böyük ədibin keçdiyi həyat və yaradıcılıq yolu haqqında söhbət açılır, onun əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi problemləri tədqiqata cəlb olunur.

Mir Cəlalin Həsən Cavadi tərəfindən ingilis dilinə tərcümə olunmuş 12 hekayəsindən ibarət kitabı⁵ ABŞ-la ədəbi əlaqələr və eyni zamanda tərcüməşünaslıq baxımından çox maraqlı bir hadisədir. Mir Cəlalin hekayələrindən ibarət ABŞ-da nəşr edilmiş kitabı Hafiz Paşayevin «90 illik

¹ AI, Autumn, 2002, p.50-51

² Azerbaijani Poetry (classic, modern, traditional). Edited by M.Ibrahimov. Moscow, Progress Publishers, 1969, p.282

³ AI, Spring, 2004, p.22-29

⁴ Selected Works of Bakhtiyar Vahabzade: Poems, Short Stories and a Play. Edited by Hadi Sultan-Qurraie. -USA, Indiana University Turkish Studies Publications, Bloomington, Indiana, 1998, 12 pp.

⁵ Dried-up In Meetings and Other Short Stories by Mir Jalal Pashayev. Editor-Betty Blair. Design and Production Manager-Pirouz Khanlou. Cover Art-Hafiz Pashayev. Translation from Azeri to English Hasan Javadi. Printed in USA, 1998,91 pp.

yubiley. Atamı xatırlarkən» giriş məqaləsi ilə açılır. Kitabın strukturu, tərtibatı, hekayələrin ingilis dilindəki tərcümələrinin onların orijinalları ilə müqayisəsi göstərir ki, redaktor Betti xanım Bleyer, onun həyat yoldaşı menecer-naşir Piruz Xanlu, ədibin oğlu, müstəqil Azərbaycan Respublikasının ABŞ-da ilk səfiri olan tanınmış alim və diplomat Hafiz Paşayev, habelə cənublu soydaşımız, mütərcim Həsən Cavadi qarşılıqlarına qoyduqları məqsədə uğurla nail olmuşlar.

Kitabın ingiliscə mündəricatı və hekayələrin orijinalda adları belədir:

Contents - Mündəricat

Remembering Father – Hafiz Pashayev (Atamı xatırlayarkən – Hafiz Paşayev)

Life and Works of Mir Jalal – H.Javadi (Mir Cəlalin həyatı və yaradıcılığı - H.Cavadi)

Short stories

Dried - Up In Meetings

(Qısa hekayələr-novellalar)

Anket Anketov

“İclas qurusu”

Hey İsmayil, Make Him Understand

“Anket Anketov”

Used to Scoldings

“Ay İsmayıl, (onu – G.H.)

Cotton Picker Who Knew Everything

başsa sal!”

Dissertation

(“Öyrəncəli”)

Rules of Etiquette for a Modern Wedding

(“Hərənin öz işi var”)

(“Dissertasiya”)

(“Təzə toyun nəzakət qaydaları”)

Matishga

(“Matişgə”)

Peaches

(“Şaftalılar”)

A Foreign Illness

(“Xarici xəstəlik”)

Mirza

(“Mirzə”)

The Shade of the Willow Tree

(“Söyüd kölgəsi”)

Göründüyü kimi, kitabda «Hərənin öz işi var» hekayəsinin adı dəyişdirilmiş və «Hər şeyi bilən Pambıqçı» şəklində tərcümə edilmişdir. «Öyrəncəli» hekayəsi isə ingilis dilinə, «Söyüşlərə (danlaqlara) öyrəncəli» kimi çevrilmişdir¹.

¹Dried-up In Meetings and Other Short Stories by Mir Jalal Pashayev. Editor-Betty Blair. Design and Production Manager-Pirouz Khanlou. Cover Art-Hafiz Pashayev. Translation from Azeri to English Hasan Javadi. Printed in USA, p.18

Dissertasiyada Mir Cəlal Paşayev yaradıcılığının özünəməxsus xüsusiyyətləri təhlil olunur, bu xüsusiyyətlərin tərcümədə qorunması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqatın əsas müddəaları ümumiləşdirilir.

Azərbaycan – ABŞ mədəni münasibət və əlaqələri tarixində, onların müasir şəraitdə inkişafında bədii ədəbiyyatın yerinin və əhəmiyyətinin çox böyük olduğu bildirilir və qeyd edilir ki, dünyanın ən qüdrətli dövlətləri sırasına çıxmış ABŞ ilə Azərbaycanın mədəni-ədəbi əlaqə və münasibətləri keçmiş SSRİ məkanı çərçivəsində, əsasən, rus dili vasitəsi ilə olsa da, bu sahədə müəyyən işlər görülmüş, tərcümə ədəbiyyatında uğur və nailiyyətlər qazanılmışdır.

Keçən əsrin 80-ci illərində, xüsusilə, dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonrakı on beş ildə (1991-2005) yaranmış tarixi şəraitin nəticəsi olaraq genişlənən müstəqil ictimai-siyasi əlaqələr kontekstində ABŞ ədəbiyyatının birbaşa ingilis dilindən tərcüməsi praktikası bərqərar olmağa başlamışdır.

Azərbaycan – ABŞ ədəbi əlaqə və münasibətləri ikitərəfli proses kimi meydana çıxıb inkişaf etmiş, Amerika ədəbiyyatı Azərbaycanda tərcümə və nəşr edilməklə öyrənilib tədqiq olunduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatı da ingilis dilinə tərcümə edilərək ABŞ-da müxtəlif nəşrlər şəklində oxuculara çatdırılmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının Amerika oxucusuna daha səviyyəli və keyfiyyətli şəkildə çatdırılmasında ABŞ-da yaşayan cənublu soydaşımız Piruz Xanlunun və onun həyat yoldaşı olan məsul redaktor Betti Bleyerin nəşr etdirdikləri “Azerbaijan International” (“Beynəlxalq Azərbaycan”) illustrativ jurnalı tarixi və mədəni həqiqətlərimizi, həmçinin qədim və zəngin Azərbaycan ədəbiyyatının incilərini bütün dünyaya yayıb tanıtdırmaq istiqamətində böyük işlər görür. Tədqiqat prosesində “AI”-nin bir sıra nəşrlərində dərc edilmiş bəzi ədəbi-bədii materiallar araşdırılmış, təhlil edilmiş, onlara elmi münasibət bildirilmişdir. Jurnalda Azərbaycan ədəbiyyatının tərcüməsi və çapı ilə əlaqədar dəyərli işlər görülsə də, ingilisdilli oxuculara təqdim edilən bədii mətnlərdə müəyyən dil-üslub xətalı və səhvlər də özünü göstərir.

Bundan başqa, son illərdə ABŞ-da ingilis dilində nəşr edilmiş, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin poeziya, görkəmli ədib Mir Cəlal Paşayevin nəsr nümunələrinin toplandığı iki kitab da tədqiqata cəlb edilmişdir. Azərbaycan dilindən ingiliscəyə birbaşa tərcümədə oxuculara təqdim edilmiş hər iki kitabın ABŞ – Azərbaycan ədəbi əlaqələrində yeri və rolu

dəyərləndirilmiş, eyni zamanda, gələcəkdə bu sahədə tərcümə işinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri göstərilmişdir.

Dissertasiyanın əsas elmi nəticələri aşağıdakı məqalə və tezislərdə əks olunmuşdur:

1. Bədii tərcümə və Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələri (monoqrafiya). Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, “Qartal”-2013, 11.75ç.v.

2. “Azerbaijan International” jurnalında Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri// Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Ədəbi əlaqələr, Toplu III, Bakı-“Qartal”-2008, s.202-208

3. Mir Cəlal ABŞ-da// Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya Məsələləri, № 10. “Elm və Təhsil”, Bakı-2009, s.401-407

4. Mir Cəlal Paşayevin əsərlərinin ABŞ-da nəşri. // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Ədəbi əlaqələr, Toplu IV, Bakı-“Qartal”-2010, s.176-182

5. Tərcümə ədəbiyyatı və tərcüməşünaslıq (ABŞ ədəbiyyatı nümunələri əsasında). //Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Ədəbi əlaqələr, Toplu V, Bakı – “Qartal”- 2011, s.175-186

6. Некоторые аспекты переводоведения в Азербайджане. Москва, // ЭТНОСОЦИУМ и межнациональная культура, Май 2012 №6, s.182-190

7. Tərcüməşünaslıq: nəzəriyyə və praktika. // Azərbaycan Dillər Universiteti, “Universitetlərarası dialoq: auditoriyanın idarə olunması, qiymətləndirmə, şəffaflıq” Respublika Elmi-Praktiki Konfransının materialları (24-25 noyabr 2011-ci il). Bakı, Mütərcim, 2012, s.94-95

8. The Edition of the Works by Bakhtiyar Vahabzadə in the USA, Gileya: SCIENTIFIC BULLETIN, Collection of scientific papers, Kyiv, office UAN, İSSN: 2076-1554, April 2013, (B.Vahabzadə əsərlərinin ABŞ-da nəşri // Ukrayna EA Milli Pedaqoji Universiteti, Qileya, Elmi məqalələr toplusu), s. 616-619.

Gular Sayyaf Hassanova

**The role of the poetic translation in the development of
contemporary Azerbaijani-American literary relations (1991-2005
years)**

SUMMARY

The dissertation consists of the introduction, two chapters, four paragraphs, conclusion part and bibliography.

The “Introduction” part of the dissertation deals with the urgency of the topic, research object and subject, history of examination, objectives and functions, scientific novelty, methodology as well as theoretical-practical significance, approbation and structure of the thesis.

The first chapter of the dissertation under the title of “The place and role of the translation literature in the history of the Azerbaijani and American cultural realtions” consists of two paragraphs. The first paragraph is called “History of artistic translation and study of translation in Azerbaijan”. The second paragraph is called “ Translation, publication and research of the American literature in Azerbaijan”.

The second chapter of the dissertation called “The issues related to the translation and publication of the Azerbaijani literature in America” also consists of two parts. The first paragraph is called “The examples of the Azerbaijani literature in “Azerbaijan International” magazine”. It is dedicated to the role of the “Azerbaijan International” magazine in translating and promoting our literature. The second paragraph is called “The works by Mir Jalal Pashayev in USA”, and it deals with the presentation of the outstanding writer’s works to the English speaking readers, and problems related to the translation of his works into English.

In the “Conclusion” part of the dissertation the main proposals of the author’s research are summarized.

Роль художественного перевода в развитии современных азербайджано-американских литературных связей (1991-2005-годы)

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, двух глав, четырех параграфов, заключения и списка использованной литературы.

Во введении даются сведения об актуальности темы, объекте и предмете исследования, истории исследования темы, о его целях и задачах, научной новизне, методологии и научно-практическом значении, об апробации и структуре.

Первая глава диссертации под названием «Место и роль переводной литературы в истории и современном развитии азербайджано-американских культурных отношений» состоит из двух параграфов. Первый параграф называется «История художественного перевода и переводоведения в Азербайджане». Второй параграф озаглавлен как «Перевод, издание и исследование американской литературы в Азербайджане».

Вторая глава диссертации «Вопросы перевода и издания азербайджанской литературы в Америке» также состоит из двух параграфов. Первый параграф называется «Образцы азербайджанской литературы в журнале «Azerbaijan International»». Данный параграф посвящен культурно-исторической и литературно-публицистической деятельности журнала, издающегося с 1993 года в США, в области переводов и агитации нашей литературы. Во втором параграфе «Творчество Мир Джалала Пашаева в США» затронуты вопросы, касающиеся жизни и творчества видного писателя, восприятия его творчества англоязычным читателем, исследуются проблемы перевода его произведений.

В «Заключении» обобщаются основные положения работы.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ имени НИЗАМИ**

На правах рукописи

ГЮЛЯР САЙЯФ КЫЗЫ ГАСАНОВА

**РОЛЬ ХУДОЖСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА
В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННЫХ АЗЕРБАЙДЖАНО-
АМЕРИКАНСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ
(1991-2005 гг.)**

5716.01 – Азербайджанская литература

5718.01 – Мировая литература (Литература США)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени доктора
философии по филологии

ВАКУ – 2015

